

RADOSŁAW LOLO

Instytut Historii, Akademia Finansów i Biznesu Vistula w Warszawie
<https://orcid.org/0000-0003-2430-3148>

Pułtuszczenie w Akademii Krakowskiej do 1526 r., czyli uwagi o poziomie edukacji w późnośredniowiecznym Pułtusku¹

Artykuł jest próbą zdefiniowania i prozopograficznej analizy grupy 26 zidentyfikowanych, a najwcześniej odnotowanych studentów z Pułtuska w Akademii Krakowskiej w latach 1423–1526. Ustalono liczebność grupy. Czas studiów określono jako krótki, przeciętnie nie dłużej niż pełny semestr. Efektywność studiów (dwa bakalaureaty) nie odbiegała od normy, ale częściowe tylko studia, skracane ze względu na wysokie koszty, nie były przeszkodą w karierach. Autor na podstawie pięciu zapisów z lat 1423–1438 uprawdopodobnia hipotezę o wcześniejszym istnieniu w Pułtusku szkoły parafialnej, jeszcze przed powstaniem kolegiackiej. Wskazuje na niewielki wpływ szkoły kolegiackiej, zwłaszcza w początkowym jej okresie, na liczbę zapisów do Akademii. Za istotniejszą przyczynę wzrostu liczby zapisów uważa stan ekonomiczny i kondycję społeczną pułtuskich mieszczan.

Słowa kluczowe: Uniwersytet Jagielloński, XV–XVI w., studenci, Mazowsze, Pułtusk, historia, edukacja

¹ Autor publikuje badania częściowe, przez ich problematykę nawiązując do czasów wspólnej pracy z Jubilatem na Wydziale Historycznym Akademii Humanistycznej im. Aleksandra Gieyszтора oraz do licznych publikacji Jubilata na temat historii Pułtuska.

Wprowadzenie i wyniki kwerendy

Problematyka podjęta przez autora była już przedmiotem badań, choć raczej należy je określić jako fragmentaryczne. Podejmowano je zarówno przy okazji studiów ogólniejszych dotyczących całego Mazowsza, jak na przykład Stefan K. Kuczyński², badań prozopograficznych³, biografii biskupów płockich⁴ czy wreszcie dziejów samego Uniwersytetu Krakowskiego⁵. O pułtuszczanach w Akademii Krakowskiej pisali także badacze dziejów Pułtusza w okresie staropolskim: Stanisław Kotarski⁶, ks. Tadeusz Żebrowski⁷, Józef Kazimierski⁸, Radosław Lolo⁹. Mniej uwagi kwestii tej poświęcili autorzy pułtuskiego słownika biograficznego¹⁰. Dotychczas nie podjęto jednak żadnej próby analizy grupy obejmującej łącznie 26 (a nie – jak dotychczas sądzono – 25) osób wywodzących się z Pułtusza, którzy zapisali się na studia w Akademii Krakowskiej do 1526 r. Przeprowadzenie takiegoż skróconego studium prozopograficznego i płynące zeń wnioski stawiamy sobie za cele niniejszego artykułu.

Ramy chronologiczne niniejszego artykułu wyznacza z jednej strony pierwsza wzmianka o studencie z Pułtusza, datowana na rok 1423, a z drugiej rok 1526, czyli inkorporacja Mazowsza. Jest to moment powszechnie przyjmowany za wyrazisty koniec pewnej epoki w dziejach regionu¹¹.

- ² S.K. Kuczyński, *Rozwój kultury na Mazowszu (połowa XIII–początek XVI wieku)*, [w:] H. Samsonowicz (red.), *Dzieje Mazowsza*, t. 1, Pułtusk 2006 (dalej: *Dzieje Mazowsza*, t. 1), s. 498–507.
- ³ A. Radziwiński, *Prałaci i kanonicy kapituły katedralnej płockiej w XIV i poł. XV w. Studium prozopograficzne*, t. 1: *Prałaci*, Toruń 1991, s. 40–45; tenże, *Prałaci i kanonicy kapituły katedralnej płockiej w XIV i i poł. XV w. Studium prozopograficzne*, t. 2: *Kanonicy*, Toruń 1993, s. 18–21.
- ⁴ A. Sołtan, *Cuntubernium Philosophorum – krakowska fundacja biskupa Andrzeja Noskowskiego*, „Przegląd Historyczny” 2001, nr 92, z. 1, s. 16–42.
- ⁵ I. Kaniewska, *Młodzież Uniwersytetu Krakowskiego w latach 1510–1560. Studium Statystyczne*, [w:] I. Kaniewska, R. Żelewski, W. Urban, *Studia z dziejów młodzieży Uniwersytetu Krakowskiego w dobie Renesansu*, Kraków 1964, s. 1–89; A. Wyczański, *Struktura społeczna Uniwersytetu Krakowskiego w XVI wieku*, [w:] J. Dowiat i in. (red.), *Polska w świecie. Szkice z dziejów kultury polskiej*, Warszawa 1972, s. 227–240.
- ⁶ S. Kotarski, *Szkolnictwo i oświata w Pułtusku*, [w:] J. Antoniewicz, A. Gieysztor, S. Kotarski (red.), *Pułtusk. Studia z dziejów miasta i regionu*, t. 1, Warszawa 1969, s. 70–71.
- ⁷ T. Żebrowski, *Szkolnictwo pułtuskie w średniowieczu i w pierwszej połowie XVI wieku*, [w:] D. Ciok, A. Kociszewski, J. Szczepański (red.), *Dzieje Gimnazjum i Liceum Ogólnokształcącego im. Piotra Skargi w Pułtusku*, Ciechanów–Pułtusk 1991, s. 1–12; tenże, *Pułtuski kościół, kapituła i szkolnictwo w okresie średniowiecza i pierwszej połowy XVI-wieku*, [w:] H. Samsonowicz i R. Lolo (red.), *Dzieje Pułtusza*, t. 1: do 1795 roku, Pułtusk 2016 (dalej: *Dzieje Pułtusza*, t. 1: do 1795 roku), s. 144–146.
- ⁸ J. Kazimierski R. Kołodziejczyk J. Szczepański, *Dzieje miasta Pułtusza*, Warszawa 1993, s. 20–21.
- ⁹ R. Lolo, *Oświata i kultura w Pułtusku w epoce staropolskiej*, [w:] *Dzieje Pułtusza*, t. 1: do 1795 roku, s. 336.
- ¹⁰ T. Kowalski J. Młodyński, J. Szczepański, *Wpisani w historię Pułtusza. Słownik biograficzny*, Pułtusk 2001, passim; tychże, *Wpisani w historię Pułtusza. Słownik biograficzny. Suplement*, Pułtusk 2002, passim.
- ¹¹ J. Tyszkiewicz, *Przedmowa*, [w:] J. Tyszkiewicz (red.), *Dzieje Mazowsza*, t. 2: lata 1527–1794, Pułtusk 2016 (dalej: *Dzieje Mazowsza*, t. 2), s. 9.

Podstawę źródłową badań stanowią dane zawarte w elektronicznej bazie *Corpus Academicum Cracoviense*¹². Wspierać się też będziemy edycjami źródeł do dziejów Akademii Krakowskiej: *Acta rectoralia Almae Universitatis Studii Cracoviensis: inde ab anno 1469, t. 1: continens annos 1469–1537*¹³, *Codex diplomaticus Universitatis Studii Generalis Cracoviensis ocument privilegia et ocument aquae res gestas Academiae eiusque beneficia illustrant, ps. 3: ab anno 1471 usque ad annum 1506*¹⁴. Mamy przy tym świadomość faktu, podkreślanego przez współczesnych badaczy, że nie wszyscy studenci Akademii Krakowskiej dokonywali immatrykulacji i wpisywani byli do metryki uniwersyteckiej, a potem do ksiąg promocji. Dotyczy to zwłaszcza okresu wczesnego (XV stulecia) oraz studentów z powstałych przy Akademii Krakowskiej burs¹⁵. Według ustaleń Antoniego Gąsiorowskiego możemy mówić o nieznaności od ponad 2 do 7% ogółu i znacznych ograniczeniach poznawczych w zakresie pochodzenia geograficznego studentów¹⁶. Są to więc ograniczenia dość istotne, gdy idzie o omawiany tu okres, a z szerszej perspektywy czasowej także ograniczające wychwycenie osób z krakowskiej Bursy Filozofów, ufundowanej przez biskupa Andrzeja Noskowskiego. Pochodzenie z miasta Pułtusa jako zastosowane kryterium wyklucza też okoliczną szlachtę, o której wiadomo, że także studiowała w Krakowie. Dobrym przykładem jest tu ród Karniewskich h. Dąbrowa z nieodległego od Pułtusa Karniewa. Na Akademii Krakowskiej w tylko XV w. studiowali: Myślibor z Karniewa, syn Wojciecha (od początku sem. zimowego 1434/1435 do marca 1437), Jan z Karniewa, syn Jana (podstolego ciechanowskiego?) (semestr letni 1484), Jan z Karniewa (maj–czerwiec 1486) i wreszcie drugi Jan z Karniewa (styczeń–luty 1489)¹⁷. Być może w kolejnych etapach badań zestawienie zamieszczone poniżej uda się więc jeszcze uzupełnić przez przeprowadzenie wnikliwej kwerendy na przykład najstarszych akt kapituły pułtuskiej, w zasadzie nieprzebadanych mazowieckich ksiąg sądowych czy wreszcie przez studia nad edukacją okolicznej szlachty.

Wyniki kwerendy na obecnym etapie, stanowiące zarazem punkt wyjścia do dalszych analiz, zamieszczono w tabeli 1.

¹² *Corpus Academicum Cracoviense (CAC)*, <http://cac.historia.uj.edu.pl/osoba> [dostęp: 29.03.2022] (dalej: CAC).

¹³ *Acta rectoralia Almae Universitatis Studii Cracoviensis : inde ab anno 1469, t. 1: continens annos 1469–1537*, editionem curavit W. Wisłocki, Cracoviae 1893–1897 (dalej: AR, t. 1).

¹⁴ *Codex diplomaticus Universitatis Studii Generalis Cracoviensis continet privilegia et documenta quae res gestas Academiae eiusque beneficia illustrant, ps. 3: ab anno 1471 usque ad annum 1506*, oprac. J. Dunajewski, Cracoviae 1880 (dalej: CDUC, s. 3).

¹⁵ M. Zdanek, *Studenci Uniwersytetu Krakowskiego w najstarszej zachowanej księdze oficjalatu krakowskiego (1410–1412, 1421–1424)*, [w:] *Memoria viva. Studia historyczne poświęcone pamięci Izabeli Skierskiej (1967–2014)*, red. G. Rutkowska A. Gąsiorowski, Warszawa–Poznań 2015, s. 448–450.

¹⁶ A. Gąsiorowski, *Nad najstarszą metryką najstarszego polskiego uniwersytetu. Album studiosorum Universitatis Cracoviensis 1400–1508*, „Roczniki Historyczne” 2000, nr 66, s. 155.

¹⁷ B. Józefów- Czerwińska, R. Lolo, *Historia ze wspomnień utkana... O dawnej codzienności, dzielectwie kulturowym mieszkańców gminy Karniewo*, t. 1, Pułtusk 2021, s. 61.

Tabela 1. Osoby wywodzące się z Pułtuska zapisane do Akademii Krakowskiej do roku 1526 włącznie¹⁸

Lp.	Imię i nazwisko/ imię ojca	Lata życia	Data immatrykulacji	Okres studiów/ związku z Akademią	Uzyskany stopień	Informacje o karierze
1	Wiesław z P., s.?	bd.	1423	pocz. sem. letniego1423 – koniec. sem. letniego1423	bd.	X
2	Jakub Sandzay, syn ?	bd.	1430	pocz. sem. letniego1430 – koniec sem. letniego1430	bd.	X
3	Stanisław z P, syn Niedziałka	bd.	1430	pocz. sem. letniego 1430 – koniec. sem. letniego1430	bd.	X
4	Stanisław z P, syn Jana	bd.	1443	pocz. sem. letniego1443 – koniec sem. letniego1443	bd.	X
5	Jan z P, syn Stanisława	bd.	1448	pocz. sem. zimowego 1448/1449 – koniec sem. zimowego 1448/1449	bd.	X
6	Piotr Ozera, syn Piotra	bd.	16.10. 1473	16.10.1473 – koniec sem. zimowego 1473/1474	bd.	X
7	Maciej z P, syn Mikołaja	bd.	16.10. 1473	16.10.1473–1478	bd.	8.11. 1483, wzmianka ^a 13.11.1488, notariusz publiczny ^b
8	Stanisław z P, syn Stefana/ Szczepana	bd.	1478	pocz. sem. letniego1478 – kon. sem. letniego1478	bd.	12.08.1478, podlegał jurysdykcji rektora ^c
9	Jan z P, syn Jakuba		1484	pocz. sem. zimowego 1484/1485 – kon. sem. zimowego 1484/1485	bd.	X
10	Aleksy z P, syn Mikołaja	bd.	26.04. 1485	26.04.1485 – kon. sem. letniego1485	bd.	X
11	Hieronim z P, s. Abrahama		1493	23.04.1493 – kon. sem. letniego1493	bd.	X

¹⁸ CAC, <http://cac.historia.uj.edu.pl/osoba> [dostęp: 29.03.2022].

Pułtuszczenie w Akademii Krakowskiej do 1526 r., czyli uwagi...

12	Jan z P, syn Stanisława	bd.	1499	pocz. sem. zimowego 1499/1500–VII 1501	Bakalarz, sztuki wyzwolone/filozofia VI/VII 1501	-
13	Jan z P, syn Piotra	bd.	1.05 1502	1.05.1502 – kon. sem. letniego 1502	bd.	X
14	Stanisław z P, syn Stanisława	bd.	1.05 1502	1.05.1502 – kon. sem. letniego 1502	bd.	X
15	Bartłomiej z P. ^d , syn Stanisława	bd.	1504	pocz. sem. letniego 1504 – kon. sem. letniego 1504	bd.	X
16	Stanisław z P, syn Mikołaja	bd.	1506	pocz. sem. letniego 1506 – 27.08.1506	bd.	X
17	Andrzej z P, s. Jana	bd.	5.05 1513	5.05.1513 – kon. lipca 1519	Bakalarz, sztuki wyzwolone/filozofia VI/VII 1519	-
18	Stanisław z P, syn Mikołaja	bd.	24.04. 1515	24.04.1515 – kon. sem. letniego 1515	bd.	X
19	Jan z P, syn Pawła	bd.	24.04. 1515	24.04.1515 – kon. sem. letniego 1515	bd.	X
20	Serafin z P, syn Bartłomieja	bd.	18.10. 1518	18.10.1518 – 18.10.1518	bd.	X
21	Piotr z P, syn Stanisława	bd.	9.05 1519	9.05.1519 – 9.05.1519	bd.	X
22	Stanisław z P, syn Alberta/ Wojciecha	bd.	9.05 1519	9.05.1519 – 9.05.1519	bd.	X
23	Hieronim z P, syn Mikołaja	bd.	19.05. 1519	19.05.1519 – 19.05.1519	bd.	X
24	Maciej z P, syn Marcina	bd.	1522	pocz. sem. letniego 1522 – kon. sem. letniego 1522	bd.	X
25	Leonard z P, syn Jana	bd.	13.05. 1525	13.05.1525 – 13.05.1525	bd.	X
26	Maciej z P, syn Jana	bd.	15.07. 1525	15.07.1525 – 15.07.1525	bd.	X

a AR, t. 1, s. 204.

b CDUC, s. 3, s. 140–142.

c AR, t. 1, s. 124.

d Pochodził wedle zapiski z *Pułtowsz* (Pułtуска?), Bartłomiej z *Pułtowsz* (może Pułtusk), syn Stanisława [Id: 830789], [w:] CAC, http://cac.historia.uj.edu.pl/osoba/830789_Bart%C5%82omiej_z_Pułtowsz_mo%C5%BCe_Pu%C5%82usk_syn_Stanis%C5%82awa [dostęp: 31.03.2022].

Analiza porównawcza

Aby określić skalę i znaczenie udziału pułtuszczan w grupie studentów z Mazowsza na Akademii Krakowskiej do 1526 r., sięgniemy najpierw do zestawień zbiorczych dokonanych już przez innych badaczy. Otóż w okresie 1470–1520 mieszkańcy Mazowsza ogółem stanowili dość niski odsetek studentów Akademii Krakowskiej. Odnotowani w liczbie 834 stanowili zaledwie 11,6% ogółu krakowskich żaków. Nie mogli równać się oni z Małopolanami (liczonymi z woj. ruskim), którzy stanowili 40,8%, czy z Wielkopolanami występującymi w odsetku 36,3%. Mniej studentów niż z Mazowsza w badanym okresie odnotowano z Prus Królewskich (7,9%) i Litwy (3,4%)¹⁹. Porównanie liczebności grupy pułtuszczan ze studentami z innych ówczesnych mazowieckich miast umożliwia zestawienie dokonane przez Stefana K. Kuczyńskiego²⁰, ale już z uwzględnieniem korekty liczby studentów z Pułtusa, to jest 26 zamiast 25 osób. Kuczyński przebadał pochodzenie studentów z 18 mazowieckich miast. Łącznie w okresie 1400–1525 było ich 534. Posługując się średnią arytmetyczną, otrzymamy przeciętny wynik na miasto 29,66. Pozycję wiodącą zajmowała już wówczas Warszawa (103 osoby, 19,3%), Pułtusk (26 osób, 4,9%) wyprzedzają jeszcze: Rawa Maz. (71 osób, 13,3%), Łowicz (67 osób, 12,5%), Płock (51 osób, 9,5%) i Sochaczew (30 osób, 5,6%). Na podobnym do Pułtusa poziomie znajdowały się jeszcze Warka (24 osoby, 4,5%) i Ciechanów (23 osoby, 4,3%).

Zatem pod względem liczby studentów w Akademii Krakowskiej do 1526 r. Pułtusk plasował się poniżej średniej dla badanych miast. Nie dorównywał największym i prężniejszym demograficznie ośrodkom miejskim, położonym bardziej na południu Mazowsza, jak Warszawa, Rawa, Łowicz czy Sochaczew. Odstawał również od Płocka. Należy zwrócić uwagę, że spośród wymienionych wyżej miast szkoły ówczesnego wyższego szczebla, czyli katedralne lub kolegiackie, znajdowały się w: Łowiczu (od 1433 r.), Płocku (katedralna od XII w.?, kolegiacka św. Archanioła Michała, XIII w.) i wreszcie w Pułtusku (kolegiacka przez 1449 r.)²¹. Szkół na takim poziomie nie było wówczas ani w Sochaczewie, ani w Ciechanowie, Rawie czy Warszawie. Mimo to miasta te ekspediowały na studia do Krakowa znaczące liczby wywodzących się z nich żaków. Prowadzi to do konstatacji, że istnienie w mieście szkoły wyższego szczebla wcale nie było warunkiem koniecznym do prowadzenia solidnej edukacji. Historycy oświaty doby staropolskiej zauważyli, że wyznacznikiem poziomu wystarczającego do podjęcia edukacji na poziomie akademickim były od XV stulecia miejskie szkoły parafialne prowadzące nauczanie na wysokim

¹⁹ J. Garbaciak, *Ognisko nauki i kultury renesansowej*, [w:] K. Lepszy (red.), *Dzieje Uniwersytetu Jagiellońskiego w latach 1364–1764*, t. 1, Kraków 1964, s. 214.

²⁰ S.K. Kuczyński, dz. cyt., s. 499, tab. nr 20.

²¹ R. Lolo, *Stan oświaty na Mazowszu w epoce nowożytnej*. Zarys, [w:] *Dzieje Mazowsza*, t. 2, s. 411–415.

poziomie²². Te zaś znajdujemy właśnie w Warszawie²³, Sochaczewie²⁴, Rawie²⁵ czy Ciechanowie²⁶.

Związek między nasyceniem poszczególnych diecezji szkołami parafialnymi a liczbą pochodzących z nich studentów Akademii Krakowskiej zauważył Krzysztof Boroda²⁷. Drugim determinantem liczby udających się na studia do Krakowa mazowieckich mieszczan była zaś ich kondycja ekonomiczna, zamożność miast i kontakty handlowe. Potwierdzać się to zdaje także i inny wskaźnik. Sprawdzono bowiem, od kiedy studenci z wyżej wspomnianych miast zaczęli się zapisywać do Akademii Krakowskiej. Andrzej z Warszawy, syn Macieja, zapisał się już na początku roku akademickiego 1400/1401²⁸, podobnie Mikołaj z Płocka, syn Floriana²⁹ oraz Andrzej z Sochaczewa, syn Mirosława³⁰. Z kolei Dominik z Rawy, syn Wojciecha/Alberta, zapisał się do Akademii 16 października 1401 r.³¹, pod rokiem 1402 znajdujemy Klemensa z Łowicza syna Mikołaja³², Jan z Ciechanowa, syn Marcina wstąpił w poczet żaków krakowskich w roku 1404³³, a Piotr z Warki, syn Wojciecha/Alberta rozpoczął swą edukację od początku roku akademickiego 1408/1409³⁴. Na tym tle porównawczym możemy powiedzieć, że dopiero teraz, to jest po upływie ponad dekady, należy wspomnieć Wiesława z Pułtuska, który zapisał się w poczet studentów wraz z początkiem semestru letniego 1423 r. i wytrwał na studiach ten właśnie jeden semestr. Nadmienić dla porównania można, iż w roku 1427 wzmiankuje się Jakuba z Łomży, syna Pawła³⁵,

²² J. Krukowski, *Nauczyciele szkół parafialnych Krakowa w XVI wieku*, Kraków 2007, s. 21; J. Chachaj, *Łacińskie szkolnictwo parafialne na Rusi Koronnej od XVI do XVIII wieku*, Lublin 2003, s. 48.

²³ L. Królikowski, *Szkolnictwo dawnej Warszawy od połowy XVII wieku do wybuchu drugiej wojny światowej. Rzecz o korelacji pomiędzy rozwojem miasta a szkolnictwem*, Warszawa 2008, s. 21–23.

²⁴ B. Kwiatkowski, *Dzieje Sochaczewa, t. 2: W okresie przynależności do Księstwa Mazowieckiego (1202–1476)*, Niepokalanów 2007, s. 123.

²⁵ A. Szymczakowa, *Początki szkolnictwa (XIV–XVI w.)*, [w:] E. Walczak (red.), *Siedem wieków szkolnictwa w Rawie Mazowieckiej*, Łódź 2010, s. 25–27.

²⁶ S. Pazyra, *Dzieje Ciechanowa i ziemi ciechanowskiej*, Warszawa 1976, s. 287–290.

²⁷ K. Boroda, *Studenci Uniwersytetu Krakowskiego w późnym średniowieczu*, Kraków 2010, s. 51.

²⁸ Andrzej z Warszawy, syn Macieja (Id: 811070), [w:] CAC, http://cac.historia.uj.edu.pl/osoba/811070_Adrzej_z_Warszawy_syn_Macieja [dostęp: 6.04.2022].

²⁹ Mikołaj, syn Floriana (Id: 2004417), [w:] CAC, http://cac.historia.uj.edu.pl/osoba/2004417_Miko%C5%82aj_syn_Floriana [dostęp: 6.04.2022].

³⁰ Andrzej z Sochaczewa, syn Mirosława (Id: 811203), [w:] CAC, http://cac.historia.uj.edu.pl/osoba/811203_Adrzej_z_Sochaczewa_syn_Miros%C5%82awa [dostęp: 6.04.2022].

³¹ Dominik z Rawy, syn Alberta/Wojciecha (Id: 811281), [w:] CAC, http://cac.historia.uj.edu.pl/osoba/811281_Dominik_z_Rawy_syn_Alberta_Wojciecha [dostęp: 6.04.2022].

³² Klemens z Łowicza, syn Mikołaja (Id: 811320), [w:] CAC, http://cac.historia.uj.edu.pl/osoba/811320_Klemens_z_%C5%81owicza_syn_Miko%C5%82aja [dostęp: 6.04.2022].

³³ Jan z Ciechanowa, syn Marcina (Id: 811540), [w:] CAC, http://cac.historia.uj.edu.pl/osoba/811540_Jan_z_Ciechanowa_syn_Marcina [dostęp: 06.04.2022].

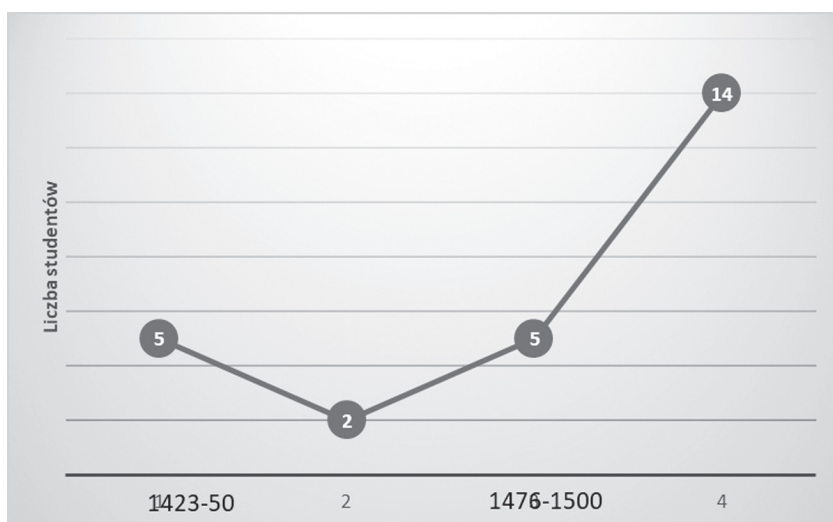
³⁴ Piotr z Warki, syn Alberta/Wojciecha (Id: 811939), [w:] CAC, http://cac.historia.uj.edu.pl/osoba/811939_Piotr_z_Warki_syn_Alberta_Wojciecha [dostęp: 6.04.2022].

³⁵ Jakub z Łomży, syn Pawła (Id: 814538), [w:] CAC, http://cac.historia.uj.edu.pl/osoba/814538_Jakub_z_%C5%81om%C5%BCy_syn_Paw%C5%82a [dostęp: 6.04.2022].

a w roku 1405 Mikołaja z Płońska, syna Mikosza³⁶. Zatem można powiedzieć, że najstarszy odnotowany w albumie przyjęć do Akademii Karkowskiej student z Pułtuszka pojawia się stosunkowo późno, jeśli zestawimy go z chronologią innych wiodących w omawianym zakresie przedstawicieli mazowieckich miast. Wynikać z tego może pierwszy sygnał wskazujący, że przed rokiem 1449, czyli powstaniem szkoły kolegiackiej, edukacja w piętnastowiecznym Pułtusku nie stała na jakimś wyróżniającym się wśród mazowieckich szkół poziomie. Widać też jeszcze dobitniej, że istnienie szkoły kolegiackiej czy katedralnej nie warunkowało także wcześniejszego na tle innych badanych miast zapisywania się mieszczan na studia do Krakowa ani nie przekładało się na wzrost liczby studentów.

Dynamika zapisów w okresie 1423–1526

Badany okres podzielony został na 4 interwały, mniej więcej po 25 lat. Interwał pierwszy obejmuje lata 1423–1450, to jest czas przed powstaniem szkoły kolegiackiej i pierwsze lata jej funkcjonowania. Kolejne wyznaczają już ćwierćwiekowe przedziały czasu w badanym okresie. Przy zastosowaniu takiej procedury usystematyzowania danych sporządzono wykres 1.

Wykres 1. Dynamika liczby studentów z Pułtuszka zapisanych do Akademii Karkowskiej w latach 1423–1525

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z tabeli 1.

³⁶ Mikołaj z Płońska, syn Mikosza (Id: 811580), [w:] CAC, http://cac.historia.uj.edu.pl/osoba/811580_Miko%C5%82aj_z_P%C5%82o%C5%84ska_syn_Mikosza [dostęp: 6.04.2022].

W powyższym wykresie warto zwrócić uwagę na dwa zjawiska. Po pierwsze pięć osób zapisało się do Akademii Krakowskiej jeszcze przed założeniem szkoły kolegiackiej w Pułtusk. W pierwszych dekadach jej funkcjonowania liczba zapisów zmalała do poziomu najniższego w całym omawianym okresie. O znaczącym ilościowo wzroście możemy zaś mówić dopiero w pierwszym ćwierćwieczu stulecia XVI. Posługując się opracowaniem Aleksandry Sołtan-Lipskiej, w kolejnych dwóch periodach odnotować możemy 5 osób dla lat 1526–1550 i 8 osób dla lat 1551–1575³⁷. Dynamika zapisów pułtuszczań na studia pokrywa się z ogólnie odnotowanym na Akademii Krakowskiej w początkach XVI w. trendem rosnącym³⁸. Trudno zatem i tu doszukać się ściślejszej korelacji z funkcjonowaniem szkoły kolegiackiej. Być może poziom jej funkcjonowania nie gwarantował większej liczbie absolwentów należytego poziomu przygotowania do studiów. Być może zaś poziom, jaki zapewniała, dawał należyte przygotowanie do kariery na szczeblu niższym na obszarze północnego Mazowsza czy też archidiaconatu pułtuskiego, patrząc z poziomu administracji kościelnej. Nie bez znaczenia były na pewno problemy z kadrą nauczającą. Brak dobrze wykształconych nauczycieli w tym okresie przedstawiał już ks. T. Żebrowski³⁹. Opisane przezeń mankamenty i bolączki szkoły kolegiackiej dotyczą jednak także i czasów po roku 1500, kiedy to obserwujemy wzrost liczby zapisów pułtuszczań na Akademię Krakowską. Problemy z kadrą i poziomem nauczania były więc niewątpliwie ważnym czynnikiem hamującym, próbował je później rozwiązać systemowo biskup płocki Andrzej Noskowski przez ufundowanie w Krakowie Bursy Filozofów w 1558 r.⁴⁰

Poziom nauczania, zwłaszcza łaciny, jako ograniczenie w dostępie do studiów w Akademii podkreślał też K. Boroda⁴¹. Wpływające na ów poziom szkoły kolegiackiej braki kadrowe trudno jednak uznać za wyczerpującą przyczynę zilustrowanych powyżej zjawisk. Na pewno nie tłumaczą one wzrostu liczby zapisów z pierwszej ćwierci XVI w. Można go po części łączyć ze zwiększającą się wówczas ogólną aktywnością mieszczan pułtuskich, co znalazło przełożenie na ich emigrację do Warszawy, Lwowa i Gdańska, odnotowaną do drugiej połowy XVI w.⁴² Także i ogólne porównania z innymi częściami Polski zdają się prowadzić do postawienia podobnych hipotez. Jeśli bowiem weźmiemy pod uwagę ogólnie niewielką liczbę studentów z Prus Królewskich w okresie 1470–

³⁷ A. Sołtan-Lipska, *Mazowszanie na Uniwersytecie Krakowskim w XVI i pierwszej połowie XVII wieku*, [w:] *Dzieje Mazowsza*, t. 2, s. 461, tab.

³⁸ J. Garbacik, dz. cyt., s. 211.

³⁹ T. Żebrowski, *Szkolnictwo...*, dz. cyt., s. 11–12.

⁴⁰ A.K. Banach, *Andrzej Noskowski-student i mecenas Akademii Krakowskiej*, [w:] A. Koseski, K. Ostrowski, L. Sobieraj (red.), *Renesans na Mazowszu. Andrzej Noskowski, biskup płocki*, Pułtusk 2011, s. 102; A. Sołtan, dz. cyt., s. 15–42.

⁴¹ K. Boroda, dz. cyt., s. 93.

⁴² K. Wiśniewski, *Emigracja z Mazowsza i miast mazowieckich w XVI–XVII wieku w świetle przyjęć do prawa miejskiego*, [w:] J. Dziegielewska (red.), *Mazowsze w procesach integracyjnych i dezintegracyjnych w Rzeczypospolitej. XVI–XVII wiek. Studia i szkice*, Warszawa 2010, s. 187–232.

1520, to warto zwrócić uwagę, że pod względem odsetka mieszczańskich żaków dzielnica ta przewyższała Mazowsze w stosunku 6,35% do 10,67%, przy czym mieszczenie stanowili na całej ówczesnej uczelni dominującą grupę studentów⁴³. Zatem ogólna słabość lub siła ekonomiczna i demograficzny potencjał miast w poszczególnych dzielnicach wprost korelowały z liczbą studentów w Akademii Krakowskiej. Szukanie bardziej szczegółowych odpowiedzi w obszarach przemian ekonomicznych i społecznych historii Pułtuska wydaje się więc lepszym tropem, ale wymaga dalszych pogłębionych badań w skali całego Mazowsza.

Druga kwestia do rozstrzygnięcia, która nasuwa się po przedstawieniu danych, to owe 5 osób z Pułtuska zapisanych na krakowskie studia jeszcze przed powołaniem szkoły kolegiackiej, w krótkim okresie 1423–1438. Można to oczywiście uznać za całkowity przypadek losowy, możliwy do zaistnienia przy tak niewielkiej próbie badawczej. Można również ograniczyć się do stwierdzenia, że grupka ta stanowi odzwierciedlenie ogólnie obserwowanego przez Kuczyńskiego na Mazowszu trendu zwiększonego napływu mieszkańców tej dzielnicy do Akademii Krakowskiej w pierwszej połowie XV w.⁴⁴ Wypada jednak zastanowić się nad trzecią ewentualnością, a mianowicie istnieniem w Pułtusku szkoły parafialnej w trzeciej i czwartej dekadzie XV w. Liczba pięciu krakowskich żaków z Pułtuska zapisanych w ciągu piętnastu lat naszym zdaniem zdecydowanie uwiarygadnia sugestie wysuwane już wcześniej przez ks. Żebrowskiego, jakoby szkoła parafialna działała przy kościele św. Marii Magdaleny⁴⁵. Z kolei ks. Wojciech Góralski wysnuł przypuszczenie, że mogła ona istnieć przy kościele NMP jeszcze przed rokiem 1443⁴⁶. Brak źródeł uniemożliwia na razie rozstrzygnięcie tej kwestii. Tak czy inaczej dokonane powyżej poszerzenie liczebne i chronologiczne znanej obu badaczom grupy najwcześniej odnotowanych studentów z Pułtuska zdaje się uprawdopodobniać jeszcze bardziej hipotezę o istnieniu w Pułtusku szkoły parafialnej jeszcze przed powstaniem szkoły kolegiackiej.

Czas trwania studiów i ich efektywność

Czas trwania studiów badanej grupy był na ogół niezbyt długi. Ilustruje to wykres 2.

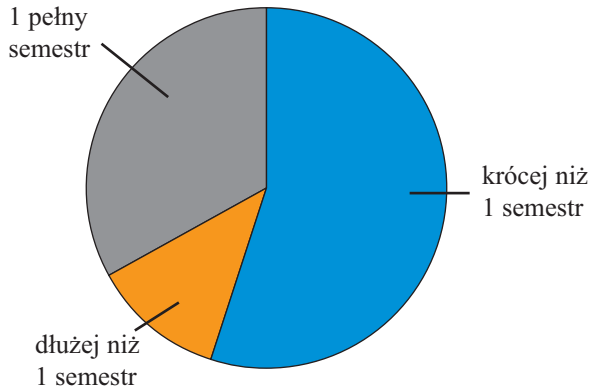
Zdecydowanym trendem była więc nauka bardzo krótka jak na nasze standardy, bo większość odnotowanych studiowała maksymalnie jeden semestr. Najwięcej pułtuszczań, bo aż 14, czyli ponad połowa, studiowało nawet krócej niż jeden semestr. W tej grupie znalazło się także 6 osób, które tylko zapisały się na Akademię i studiów w zasadzie nie podjęły, wypisując się jeszcze tego samego dnia. Druga pod względem liczebności grupa (9 osób) to pułtuszczenie

⁴³ Wyliczenia autora na podst.: J. Garbacik, dz. cyt., s. 214.

⁴⁴ S.K. Kuczyński, dz. cyt., s. 500–502.

⁴⁵ T. Żebrowski, *Szkołnictwo...*, dz. cyt., s. 19.

⁴⁶ W. Góralski, *Powstanie kapituły kolegiackiej w Pułtusku*, „Archiwa Biblioteki i Muzea Kościelne” 1973, nr 26, s. 295.

Wykres 2. Czas trwania nauki studentów z Pułtuska w Akademii Krakowskiej w latach 1423–1526

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z tabeli 1.

kształcący się 1 pełny semestr. Zaledwie 3 osoby studiowały zaś dłużej niż semestr, z czego dwie uzyskały bakalaureat, obie w zakresie *artes liberales*. Biorąc pod uwagę współczesne kryteria, czas trwania studiów badanej grupy wyda się nam niezwykle krótki. Należy jednak spojrzeć na ukazane zjawisko według ówczesnych standardów. Wiadomo, że na wszystkich europejskich średniowiecznych uniwersytetach odsetek studentów przystępujących do egzaminów końcowych ogólnie był niski. Cytowany już K. Boroda ustalił, że w Krakowie wahał się on od 11% na początku XV w., by wzrosnąć do 26% w drugiej połowie stulecia i ponownie spaść do poziomu 17% w pierwszych dekadach wieku XVI⁴⁷. Jeszcze niższe były wskaźniki dotyczące promocji mistrzowskich. Z kolei Józef Garbacik podkreślał, że Mazowszanie znacząco odstawali od Małopolan i Wielkopolan, którzy w okresie 1509–1520 uzyskiwali średnio po 7–8 dyplomów rocznie⁴⁸.

Przeciętny okres trwania studiów do bakalaureatu trwał 2–3 lata, a od bakalaureatu do magisterium dalsze 3–4 lata⁴⁹. Na egzaminy końcowe stać zaś było tylko naprawdę nielicznych, najzamożniejszych studentów⁵⁰. Powszechne było zatem zjawisko traktowania studiów jako miejsca pobierania tylko częściowej nauki, co znacząco obniżało koszty. W tej sytuacji odnotowana większość studentów z Pułtuska plasuje się w grupie, która przyjeżdżała na studia do Krakowa na krótko. Zapewne z powodu wysokich kosztów od razu zakładano niemożność odbycia pełnych, zakończonych uzyskaniem dyplomu studiów. Podstawowym celem skróconej, ale certyfikowanej wpisem do albumu

⁴⁷ K. Boroda, dz. cyt., s. 124–126.

⁴⁸ J. Garbacik, dz. cyt., s. 216.

⁴⁹ K. Boroda, dz. cyt., s. 147–160.

⁵⁰ K. Ratajczak, rec.: Krzysztof Boroda, *Studenci Uniwersytetu Krakowskiego w późnym średniowieczu*, Wydawnictwo Avalon, Kraków 2010, ss. 404, „Biuletyn Historii Wychowania” 2019, nr 41, s. 167.

studentów edukacji było lepsze opanowanie łaciny i zdobycie cząstkowej wiedzy na niedostępnym lokalnie poziomie, która wystarczała do zrobienia kariery zarówno duchownej, jak i urzędniczej na Mazowszu. Badania z ziemi łęczyckiej i z Wielkopolski wskazują, że w tym okresie nawet niedokończenie studiów na przykład na poziomie magistra dawało lokalnie splendor używania takiego tytułu⁵¹. Wracając do pułtuszczan, to przykład kariery duchownej bez ukończenia pełnych studiów stanowić może Maciej z Pułtuska, syn Mikołaja. Znajdujemy go w funkcji duchownego w Rzeszowie i notariusza w roku 1488⁵². Magister Maciej w 1443 r. pełnił funkcję zastępcy sędziego przy oficjalacie w Poznaniu⁵³. Najbardziej chyba spektakularny przykład stanowi zaś wspomniany już wielokrotnie późniejszy biskup płocki Andrzej Noskowski. Pochodził z uboższego rodu, z ziemi zakroczymskiej. Studiował on na Wydziale Filozoficznym Akademii zaledwie jeden rok – 1511⁵⁴. Wystarczyło mu to jednak, aby wkrótce potem rozpocząć błyskotliwie zakończoną karierę duchowną, a finalnie zapisać się chlubnie w dziejach edukacji na Mazowszu, a zwłaszcza w Pułtusk.

BIBLIOGRAFIA:

Źródła

- Acta rectoralia Almae Universitatis Studii Cracoviensis: inde ab anno 1469, t. 1: continens annos 1469–1537*, editionem curavit W. Wisłocki, Cracoviae 1893–1897.
- Codex diplomaticus Universitatis Studii Generalis Cracoviensis continet privilegia et documenta quae res gestas Academiae eiusque beneficia illustrant, ps. 3: ab anno 1471 usque ad annum 1506*, oprac. J. Dunajewski, Cracoviae 1880.
- Metryka czyli album Uniwersytetu Krakowskiego z lat 1509–1551 (Biblioteka Jagiellońska rkp. 259)*, wyd. A. Gąsiorowski, T. Jurek, I. Skierska, Warszawa 2010.

Opracowania

- Banach A.K., *Andrzej Noskowski – student i mecenas Akademii Krakowskiej*, [w:] A. Koseski, K. Ostrowski, L. Sobieraj (red.), *Renesans na Mazowszu. Andrzej Noskowski, biskup płocki*, Pułtusk 2011.
- Boroda K., *Studenci Uniwersytetu Krakowskiego w późnym średniowieczu*, Kraków 2010.
- Chachaj J., *Łacińskie szkolnictwo parafialne na Rusi Koronnej od XVI do XVIII wieku*, Lublin 2003.
- Garbacik J., *Ognisko nauki i kultury renesansowej*, [w:] K. Lepszy (red.), *Dzieje Uniwersytetu Jagiellońskiego w latach 1364–1764*, t. 1, Kraków 1964.

⁵¹ A. Gąsiorowski, *Circumspecti ac illuminati viri. Adwokaci gnieźnieńscy początków XV wieku*, [w:] H. Chłopocka, B. Kürbis (red.), *Mente et litteris. O kulturze i społeczeństwie wieków średnich*, Poznań 1984, s. 251.

⁵² *CDUC*, s. 3, s. 140, nr 932.

⁵³ T. Żebrowski, *Szkolnictwo...*, dz. cyt., s. 10.

⁵⁴ *Metryka czyli album Uniwersytetu Krakowskiego z lat 1509–1551 (Biblioteka Jagiellońska rkp. 259)*, wyd. A. Gąsiorowski, T. Jurek, I. Skierska, Warszawa 2010, s. 28.

- Gąsiorowski A., *Circumspecti ac illuminati viri. Adwokaci gnieźnieńscy początków XV wieku*, [w:] H. Chłopocka B. Kürbis, *Mente et litteris. O kulturze i społeczeństwie wieków średnich*, Poznań 1984.
- Gąsiorowski A., *Nad najstarszą metryką najstarszego polskiego uniwersytetu. Album studiosorum Universitatis Cracoviensis 1400–1508*, „Roczniki Historyczne” 2000, nr 66.
- Góralski W., *Powstanie kapituły kolegiackiej w Pułtusk*, „Archiwa Biblioteki i Muzea Kościelne” 1973, nr 26.
- Józefów-Czerwińska B., Lolo R., *Historia ze wspomnień utkana... O dawnej codzienności, dziedzictwie kulturowym mieszkańców gminy Karniewo*, t. 1, Pułtusk 2021.
- Kaniewska I., *Młodzież Uniwersytetu Krakowskiego w latach 1510–1560. Studium Statystyczne*, [w:] I. Kaniewska, R. Żelewski, W. Urban, *Studia z dziejów młodzieży Uniwersytetu Krakowskiego w dobie Renesansu*, Kraków 1964.
- Kazimierski J., Kołodziejczyk R., Szczepański J., *Dzieje miasta Pułtuska*, Warszawa 1993.
- Kotarski S., *Szkolnictwo i oświata w Pułtusk*, [w:] J. Antoniewicz, A. Gieysztor, S. Kotarski (red.), *Pułtusk. Studia z dziejów miasta i regionu*, t. 1, Warszawa 1969.
- Kowalski T., Młodyński J., Szczepański J., *Wpisani w historię Pułtuska. Słownik biograficzny*, Pułtusk 2001.
- Kowalski T., Młodyński J., Szczepański J., *Wpisani w historię Pułtuska. Słownik biograficzny. Suplement*, Pułtusk 2002.
- Królikowski L., *Szkolnictwo dawnej Warszawy od połowy XVII wieku do wybuchu drugiej wojny światowej. Rzecz o korelacji pomiędzy rozwojem miasta a szkolnictwem*, Warszawa 2008.
- Krukowski J., *Nauczyciele szkół parafialnych Krakowa w XVI wieku*, Kraków 2007.
- Kuczyński S.K., *Rozwój kultury na Mazowszu (połowa XIII–początek XVI wieku)*, [w:] H. Samsonowicz (red.), *Dzieje Mazowsza*, t. 1, Pułtusk 2006.
- Kwiatkowski B., *Dzieje Sochaczewa, t. 2: W okresie przynależności do Księstwa Mazowieckiego (1202–1476)*, Niepokalanów 2007.
- Lolo R., *Oświata i kultura w Pułtusk w epoce staropolskiej*, [w:] *Dzieje Pułtuska*, t. 1: do 1795 roku, Pułtusk 2016.
- Lolo R., *Stan oświaty na Mazowszu w epoce nowożytnej. Zarys*, [w:] *Dzieje Mazowsza*, t. 2: lata 1527–1794, Pułtusk 2016.
- Pazyra S., *Dzieje Ciechanowa i ziemi ciechanowskiej*, Warszawa 1976.
- Radziwiński A., *Prałaci i kanonicy kapituły katedralnej płockiej w XIV i i poł. XV w. Studium prozopograficzne*, t. 1: *Prałaci*, Toruń 1991.
- Radziwiński A., *Prałaci i kanonicy kapituły katedralnej płockiej w XIV i i poł. XV w. Studium prozopograficzne*, t.2: *Kanonicy*, Toruń 1993.
- Ratajczak K., *rec.: Krzysztof Boroda, Studenci Uniwersytetu Krakowskiego w późnym średniowieczu*, Wydawnictwo Avalon, Kraków 2010, ss. 404, „Biuletyn Historii Wychowania” 2019, nr 41.
- Sołtan A., *Cuntubernium Philosophorum – krakowska fundacja biskupa Andrzeja Noskowskiego*, „Przegląd Historyczny” 2001, nr 92, z. 1.
- Sołtan-Lipska A., *Mazowszanie na Uniwersytecie Krakowskim w XVI i pierwszej połowie XVII wieku*, [w:] *Dzieje Mazowsza*, t. 2: lata 1527–1794, Pułtusk 2016.

- Szymczakowa A., *Początki szkolnictwa (XIV–XVI w.)*, [w:] E. Walczak (red.), *Siedem wieków szkolnictwa w Rawie Mazowieckiej*, Łódź 2010.
- Tyszkiewicz J., *Przedmowa*, [w:] J. Tyszkiewicz (red.), *Dzieje Mazowsza*, t. 2: lata 1527–1794, Pułtusk 2016.
- Wiśniewski K., *Emigracja z Mazowsza i miast mazowieckich w XVI–XVII wieku w świetle przyjęć do prawa miejskiego*, [w:] J. Dziegielewski (red.), *Mazowsze w procesach integracyjnych i dezintegracyjnych w Rzeczypospolitej XVI–XVII wiek. Studia i szkice*, Warszawa 2010.
- Wyczański A., *Struktura społeczna Uniwersytetu Krakowskiego w XVI wieku*, [w:] J. Dowiat i in. (red.), *Polska w świecie. Szkice z dziejów kultury polskiej*, Warszawa 1972.
- Zdanek M., *Studenci Uniwersytetu Krakowskiego w najstarszej zachowanej księdze oficjalatu krakowskiego (1410–1412, 1421–1424)*, [w:] G. Rutkowska, A. Gąsiorowski (red.), *Memoria viva. Studia historyczne poświęcone pamięci Izabeli Skierskiej (1967–2014)*, Warszawa–Poznań 2015.
- Żebrowski T., *Pułtuski kościół, kapituła i szkolnictwo w okresie średniowiecza i pierwszej połowy XVI wieku*, [w:] H. Samsonowicz, R. Lolo (red.), *Dzieje Pułtuska*, t. 1: do 1795 roku, Pułtusk 2016.
- Żebrowski T., *Szkolnictwo pułtuskie w średniowieczu i w pierwszej połowie XVI wieku*, [w:] D. Ciok, A. Kociszewski, J. Szczepański (red.), *Dzieje Gimnazjum i Liceum Ogólnokształcącego im. Piotra Skargi w Pułtusku*, Ciechanów–Pułtusk 1991.

Netografia

Corpus Academicum Cracoviense (CAC), <http://cac.historia.uj.edu.pl/osoba>.

Pułtusk Residents at the Krakow Academy Until 1526: The Comments on the Level of Education in the Late Medieval Pułtusk

Abstract: An attempt to define and prosopographically analyze the group of 26 identified and earliest recorded students from Pułtusk at the Krakow Academy in the years 1423–1526. The size of the group was established. The duration of studies was defined as short, on average no longer than a full semester. The effectiveness of the studies (two baccalaureates) did not differ from the norm, but only partial studies shortened due to high costs were not an obstacle in their careers. The author, on the basis of five records from 1423–1438, makes the hypothesis that there had been a parish school in Pułtusk before the collegiate school was established. He points to a slight influence of the collegiate school, especially in its initial period, on the number of enrollments in the Academy. He considers the economic and social condition of the townspeople of Pułtusk to be important reasons for the increase in the number of registrations.

Keywords: Jagiellonian University, 15th-16th century, students, Mazovia, Pułtusk, history, education